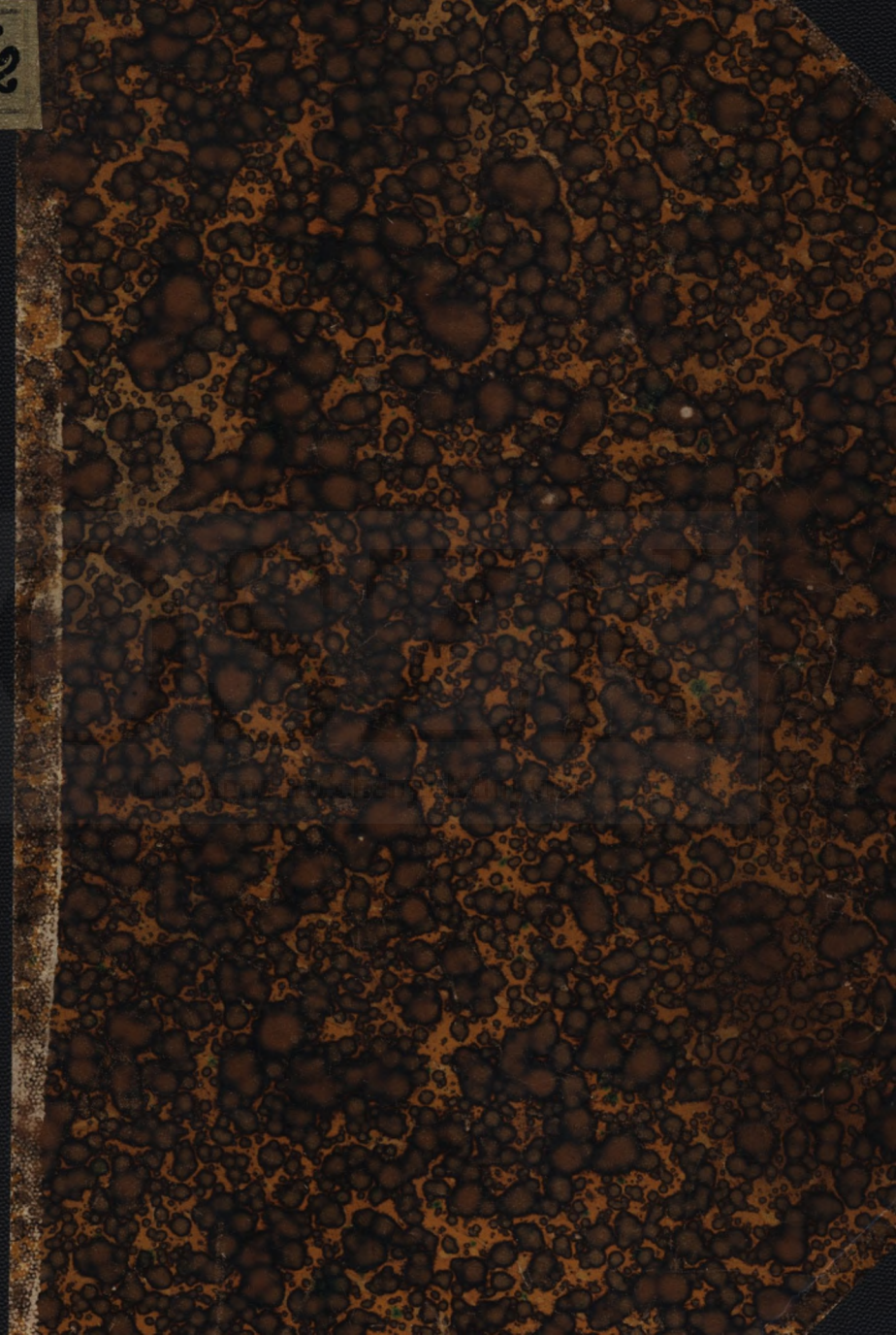

195612

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHILOSOPHY

PHILOSOPHY

PHILOSOPHY

PHILOSOPHY

PHILOSOPHY

PHILOSOPHY

PHILOSOPHY

PHILOSOPHY

PHILOSOPHY

PHILOSOPHY

PHILOSOPHY

11. február 16.

OSZK

Magyar Széchenyi Könyvtár

Hung. l.

23. nd

13 fr

KURUC VILÁG ÉS KURUC KÖLTÉSZET

IRTA
BADICS FERENC

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA
1906.

Ára 1 korona.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

II. RÁKÓCZI FERENCNÉ.
(Egykoru festmény után.)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Magyar Nemzeti Múzeum

Könyvtár

II. RÁKÓCZI FERENC.
(Mányoky Ádám festménye után.)

KURUC VILÁG
ÉS
KURUC KÖLTÉSNET

IRTA

BADICS FERENC

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

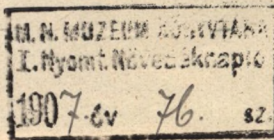
1906.

mid

KÜLÖN KIADÁS
A KÉPES MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET 3-IK KIADÁSÁBÓL.

195612

I.

Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc kora.

BOCSKAI, BETHLEN GÁBOR ÉS I. RÁKÓCZI GYÖRGY vezérlete alatt már félszázadon át harcolt a magyarság vallási és politikai szabadságáért, de céljaihoz a század derekán sem állt közelebb, mint a harcok kezdetén, s csak még jobban megcsökkent az a kölcsönös bizalom, melynek fölkeltésén, ápolásán az előbbi században is hiába fáradoztak az országgyűlések hazafiás rendei. A bécsi, nikolsburgi, linzi békekötésekbe foglalt ígéretek alkalmasak lettek volna a kedélyek megnyugtatóására, de az azokba vetett remény ismételten meghiusult. A dinasztia és kormánya, bár rettegve gondolt a török és a külföldi protestáns fejedelmek szövetségével indított s törvényes alapú fölkelésekre: nem tudott, nem akart lemondani hatalmi törekvéseiről; csakhogy ezeknek jó ideig útját állta egyfelől a török hatalom, másfelől a magyar alkotmány. Kerülő úton kellett tehát járnia s az idők árját megvárnia.

A magyarságnak, ha politikai szükségből szövetkezett is a törökkel, legfőbb vágya volt az ozmán igától való felszabadulás. Koronkint kedvező lett volna rá az alkalom, mint Bethlen Gábor

és Zrinyi Miklós jól tudták, s bennök megvolt a hadvezéri tehetség is a vállalat sikeréhez; de a bécsi udvar nem bízott az ajánlat őszinteségében s egyelőre fontosabbnak tartotta a »lelkek visszanyerését«; inkább elnézte az ország pusztulását, népe rabláncra fűzését, mint hogy a felszabadult magyarság és a protestantizmus ereje növekedjék. Eközben a külföldi események is kedvezőleg egyengették a fejedelmi mindenhatóság útjait. Közép-Európában, különösen Franciaországban, példátlanul növekedett az egyeduralom ereje és tekintélye; Csehországnak az örökös tartományok közé sorozásával a Habsburgok hatalmi állása szintén nagyon erősödött. Ezeknek a példáknak, meg a nyomukban járó államtudományi elméleteknek felhőiben már ijesztően gyűlt számkra a zivatar, fejünkre zúdulását már csak alkalom hiánya késleltette.

Aki ily körülmények közt még remélni tudott, azt is végkép kiábrándította az 1663—64-iki török háború, meg a rá következő vasvári béke. Amit Zrinyi Halul béggel mondat a szigeti hősnek:

Ki nem esmérheti német barátságát,
Leginkább magyarokhoz gonosz akaratját?

— százados tapasztaláson alapult ugyan, de sohasem volt igazabb mint ekkor.

Alig terjed híre a történeteknek, egyszerre valami sötét balsejtelem fogja el a kebleket: az országos romlás, a végpusztulás előérzete; családi levelek- és költeményekben, magánbeszélgetés közben és értekezleteken mindenütt ennek réme kísért, ennek hangja hallható. A magyar érdekek rovására kötött béke lekötelvén a törököt, szabad kezet engedett a bécsi udvarnak szándékai megvalósítására. A törvényes állapotok legfőbb őrei: a nádor, az országbíró, az esztergomi primás s az ország más főurai megdöbbenve tanácskoznak a teendőik felett. Növeli a rettegést, a zavart,

hogy akinek szava legnyomatékosabb lett volna, a magyarság ünnepelt vezére, Zrinyi Miklós hirtelen elhunyt. A bizalmatlanság király és nemzet közt ekkor már oly tátongó szakadékká vált, hogy a legképtelenebb hírek is hitelre találnak, a törvényes lépések sikerében pedig senki sem hisz többé. A titkos tervezgetés fölfedezése s a készületlen mozgalom kitörése aztán megadja a kormánynak a kívánt ürügyet az utolsó akadály, az alkotmány végleges eltörlésére.

Alig hullott le Zrinyi Péter, Nádasdy és Frangepán feje a vérpadon, megkezdődött a munka, mely e korszakot oly gyászossá teszi történelmünkben. A még nagyobb számmal beküldött idegen katonaság ádáz dühvel fogdossa össze mindazokat, kikre az elégtelenségnek legkisebb gyanúja hárul. A vallási sérelmek miatt természetesen legtöbbet találnak a protestánsok soraiban. Százával hurcolják lelkészeiket és tanítóikat a pozsonyi vértörvényszék elé s innét aztán a vérpadra vagy a még kínosabb sáncmunkára, gályarabságra. De nagy számmal voltak az üldözöttek közt a főurak és közrendek sorából is, kivált ha gazdagok voltak. A vagyonszerzés oly arányokat öltött, hogy a kamara rendkívüli bevételei rovatában mint elsőrendű jövedelmi forrást említik. 1671—72-ben egymást érik az új adófizetési rendeletek, melyek új terheket róttak a már úgysis elsanyargatott országra. Amije még megmaradt a lakosságnak, abban a dölyfös idegen katonaság dúskált, akár katolikus, akár protestáns ház volt; magának az esztergomi érseknek gabnavermeit is feltörik, marháit pedig elhajtják. *Petrőczy, Szepessy, Szuhay* s a Felvidék más menekült urai 1672-ben élére állván az elégtelenségnek, néhány ezeren fegyvert fogtak; de mielőtt a mozgalom nagyobb erőre kaphatott volna, elnyomták, s a fölkelés csak újabb okul szolgált az üldözés folytatására. Hogy aztán törvényes szószólója se legyen a nemzet sérelmeinek, 1673-ban eltörlték a nádori méltóságot, melyet, mint a királyi hatalom elhomályosítóját, úgysis régóta gyűlölt az udvar; helyét a jobbára idegenekből álló kormánytanács

foglalta el Ampringen Gáspár vezetése alatt, működésének azonban már azért sem lehetett sikere, mert a katonai, pénzügyi és vallási ügyekben nem intézkedhetett, pedig itt volt legféltelenebb az önkénykedés.

1674—75 körül mély csend borult az országra, a temetők csendje, melyen csak az elítéltek fájdalmas nyögései hangzottak keresztül. Mivel a nemzet évekig tűrte a rémes kegyetlenségeket, a hatalom emberei azt hitték, hogy ellenálló ereje végkép megvan törve. De csalódtak. Az üldözött protestáns urak és a nép a Felvidékről tömegesen menekültek török területre és Erdélybe. Egy század óta ez volt a magyarság megtartója s a vallási és politikai szabadság őre, melyért mindig kész volt kardot rántani. Ezek a kapcsok fűzték szorosra a Felvidék és Erdély viszonyát. Az előbbi évtized háborúi azonban annyi romlást hoztak Erdélyre, hogy a menekültek jó ideig hiába kérték Apafi fejedelmet és a rendeket ügyük felkarolására. De midőn a hatalmas Teleki Mihály vette kezébe az ügyet s a porta sem ellenezte a támadást, a francia király pedig pénzt és katonát ígért segítségül: tovább nem lehetett a mozgalom kitörését akadályozni. Jelentősebbé mégis csak akkor vált e mozgalom, midőn 1678-ban a Felvidékről még gyermekkorában Erdélybe menekült s azóta ifjúvá serdült gróf Thököly Imre ragadta magához a fővezérséget. Csakhamar lángra lobban az egész Felvidék, meghódolnak a kincses bányavárosok s a fölkelő csapatok az örökös tartományokig kalandoznak. Az erőre kapott *kurucok*, ahogy ekkor a fölkelőket nevezték, bosszútól hevülve, ádáz haraggal öldösték a *labancoknak* gúnyolt királypártiakat, dúlták vagyonukat, győzelmeikben majdnem éppoly könyörtelenek lévén mint ellenségeik. Tholnai Mihály, protestáns prédikátor, maga is megsokalja e pusztító munkát s a *Vitézek tükörében* óva inti hazája fiait: »Magyar ne veszed a magyart! Vigyázz jövődéli megmaradásodon, hitesd el magaddal, hogy kevesen vadnak emberek közt jóakaróid. Akár Lutherista, akár Pápista, akár Calvinista

S Z E N T H A D.

az az,

Lelki s Testi Szabadságokért fegyvert vont

VITEZEK TÜKÖRE

Avagy

Ollyan idvefséges Szent Irásbul

őszve fzedegettetett *Lelki Tanács*, a mellyben az igaz *Hadakozásnak bizonyos okai*, igaz *módgyai*, hasznos *végei*, rövideden egyben fzerkeztettek. Mellyben ha valaki jól el-készítterett el-

mével belé teként, nagy könnyen meg-itélheti, micsoda téfzi a Vitézlő rendeket bátortalanokká, ellenségei előtt futókká, szaladókká. *Vízont*, mint kellyen ő magokat olly karban állatni, hogy ellenségekkel bárran szemben szállyaának, s' dicsireteffen harczollyanak, s' kívánatos győzedelemmel is *ékesüllyenek*; ez vitézeknek kedvékért irattatott *Tükörből*, mint meg-aonyi *Tanító*

Mester által, igen rövideden, de világossan meg-tanítatnak. A mellyet Tanítási alkalmatossággal is *prædikállott* a Vitézek előtt.

T H O L N A I M I H A L Y.

A Szentek mőssani üldöztesésének edgyik Tárlá

C O L O S V A R A T T.

A Szentek üldöztesésének, M. D. C. L X X V I -dik élfzendejében.

légy, csakhogy magyar vagy, ezért egyenlő sorsod, egyenlő jobbágyi állapotod leszen, legyen tudva nálad s emlékezzél erre.«

A kormány amnesztiával és némi engedmények ígérével próbálta Thököly híveit elvonni a fölkeléstől. Thököly azonban nem elégedett meg már a sérelmek orvoslásával, nagyravágyása is kielégítést követelt. I. Rákóczi Ferenc ifjú özvegyének, a szép Zrinyi Ilonának kezét megnyervén, roppant vagyont és fényes összeköttetéseket is szerzett; majd athnamét eszközöl ki a szultántól s már most mint Felső-Magyarország fejedelme még eredményesebben folytatja a háborút. De a *kuruc-király*, ahogy őt a törökök nevezték, csalódott számításában. Mikor Bécs ostromával legnagyobb csapást akart mérni a császári udvarra: megfordult a kocka, s a török hatalom lehanyatlása csakhamar megváltoztatta a helyzetet. Thököly elfogatásának hírére a bosszús kurucok már tömegesen állnak a felmentő seregekbe, vagy hegyeken, erdőkben s az elpusztult Alföldön bujdokolva mint *szegény-legények* rettegetik a környéket. A kormány is siet felhasználni a helyzet előnyeit, de nem a sérelmek orvoslására, hanem hatalmi vágyai kielégítésére. Teleki császári kézre játssza az erdélyi várakat, s a felszabadító harcokkal egyidőben újra kezdődik az elégületlenek üldözése a Felvidéken. Utolsó volt a meghódolásban a fejedelem hőselkű neje, ki harmadfél évi ostrom után csak 1688-ban adja fel Munkácsvárát. Thökölynek még egyszer felcsillant szerencséje, midőn Oláhország felől betör Erdélybe s a zernyesti győzelem után fejedelemmé választatja magát. Rövid uralma után pár ezer menekült hívével az Aldunán hadakozik még néhány évig, aztán — egyik előkelő foglyával kicserélvén nejét, — a karlócai béke megkötésekor Konstantinápolyba, majd Kis-Ázsiába költözik. Itt halt meg 1703-ban Zrinyi Ilona s 1705-ben Thököly, távol a hazai földtől, számüzetésben, de nem reménytelenül.

Ekkor már ismét lángban állott a haza s a mozgalom feje éppen Zrinyi Ilona fia: II. Rákóczi Ferenc. Az udvar Cseh-

országban, jezsuitákkal neveltette, azt híven, hogy kiöl belőle minden nemzeti érzést. De jóllehet nőül is egy német fejedelmi ház sarját vette el, s folyton német ruhában járt, szíve-lelke megmaradt magyarnak. Menyhi szomorú emlék újulhatott meg lelkében, midőn hazatért! Eltávozta óta hosszú tíz év múlt el, s azóta az ország és nép helyzete nem hogy javult volna, hanem még sokkal rosszabbra változott. A bécsi kormány már félszázad óta rendszeresen munkált azon, hogy a magyarság kezéből kicsavarja a védőfegyvert, mellyel századokon át annyi dicsőséget szerzett. A várorségek magyar katonaságát egyre apasztották, s a rossz fizetés és ellátás miatt szinte éhenhalásra kárhóztatták; a török kiűzése után pedig úgy bántak Magyarországgal, mint hódított tartománnyal, melyet fegyver jogán szereztek. A császári katonaság lerombolta a régi várakat, könyörtelenül behajtotta a törvény ellenére kivetett adókat, s ezerféle módon zsarolta nemcsak a mindenéből kifosztott jobbagyságot, hanem a nemesi rendet is. Az erdélyi fejedelemség már Apafi halála (1690) óta megszűnt, helyét a magyar gubernium foglalta el, de tényleg ott is a német tábornokok parancsoltak. Ily körülmények között Bécsben már arról tanácskoztak, hogy a minden jogaiból kiforgatott országnak Kollonics bíbornok tervei szerint egészen új kormányzati rendszert adjanak, más szóval: önállóságát megszüntetve, bekebelezzék a birodalomba.

Rákóczi sokáig néma szemlélője volt a bajoknak; pedig főúri vendégei, családjának régi hívei s az ő személyes tisztelői, köztük a lángelkű Bercsényi Miklós unghi főispán, alkalomadtán nemcsak az ország helyzetét tárták fel előtte, hanem azt is értésére adták, hogy szabadulást egyedül tőle várnak. Rákóczi azonban sokáig habozott; családjá történetéből annyi véres árnyék környezte, hogy nagyon meg kellett gondolnia, mit mível; már 1697-ben, *Tokaji* és *Szalontai* készületlen fölkelésekor, csak Bécsbe menekülésével kerülhetett el a részesség gyanúját. De midőn a külföldi politikai helyzet is bonyolult s a francia király biztató levelet intézett hozzá: végre hatá-

rozott. Felelete áruló kezek miatt börtönbe juttatta (1701), de félév múlva Lengyelországban már Bercsényivel szervezi a fölkelést, s midőn 1703-ban átlépi a határt, itthon egyszerre ezrével támad föl a nép, hogy lerázza a néhezen túrt igát. Miután *Recrudescunt* kezdetű híres kiáltványában feltárta a nemzet sérelmeit s a maga törekvéseit, pár hónap alatt zászlai alá szegődött az egész Felvidék és az Alföld. A következő évben Erdély választotta fejedelmévé, s meghódolt az egész Dunántúl le a Dráváig. Hiába volt az udvar többszöri alkudozása s minden ígérete, senki sem hitt azok őszinteségében. A szécsényi gyűlésen a rendek szövetséggé alakulván, Rákóczit vezérlő fejedelemmé s Bercsényit helytartójjá választották, szervezték az országhormányzást, orvosolták a sérelmeket stb. Aztán még nagyobb hélyvel folytatták a harcot a német s az ezzel tartó rác és horvát hadak ellen, sőt becsapkodván az örökös tartományokba, egész Bécs külvárosáig kalandoztak. E mozgalomban már nemcsak az elnyomott szegénység, nemcsak az üldözött protestáns rendek vettek részt, hanem — mint egykor Tinódi és Zrinyi óhajtották — az egész nemzet: fő- és közrend, katolikus és protestáns egyaránt. Ott voltak Rákóczi mellett, Bercsényin mint leg-hívebb tanácsadóján kívül, a Forgách, Károlyi, Esterházy, Barkóczy, Csáky, Sennyey, Petrőczy, Ráday, Gyürky, Andrassy, Szapáry, Zay, Thoroczkay, Lónyay, Palocsay, Perényi, Pekry, Teleki, Hellenbach, Bethlen, Mikes, Révay, Vay, Kemény, Barcsay, Rhédey és sok más főúri család tagjai. Csakhogy nem a török elleni gyűlölet hozta őket egy táborba, hanem a sokkal mélyebb gyűlölet az ellen, ki fajunk kiirtására, szabadságunk megsemmisítésére törekedett.

[Ez az elkeseredés oly erő kifejtésre készíté a hosszú harcok folyamán számban megfogyott nemzetet, minőre ellenségei alig számítottak. A Lipót trónját elfoglaló József igyekezett is megbékéltetni a fölkelte rendeket, s maga Rákóczi sem vonakodott a békét megkötni, ha ezt külföldi fejedelmek biztosítják s Erdély, mint az alkotmány régi őre, visszakapja különállását. A török kiűzése után az lett volna ugyan a *magyarság érdeke, hogy inkább a szoros egyesülésben keressen erőt, de*

Rákóczit és híveit a bizalmatlanság vitte a hagyományos politika üzérére, s utóbb az ehhez való ragaszkodás is nehezítette a kibékülést. Ide járult, hogy a francia király sürgetésére 1707-ben kimondották a Habsburg-ház trónvesztését s ezzel fölégették a visszavonuló hidat. Rákóczi hiába számított a francia ígéretekre ; csalódnia kellett utóbb a svéd és orosz segítségben is, de azért folytatta a küzdelmet nagy kitartással és változó szerencsével 1708—1709-ig, amikor minden ellene fordult. Kiüt az országpusztító pestis, mely megfogyasztja népét ; balul üt ki a trencsényi ütközet, mely után sokan engednek az ellenség csábító ígéréteinek s elpártolnak. A fölkelés mind szűkebb térre szorul ; a várak egymásután tárnak kaput a császári seregeknek. Rákóczi látván, hogy a lakosság és seregei a hosszas küzdelemben kifáradva egykép óhajtják a békét, maga is elősegíté annak létrejöttét, de még nem mondott le az idegen segítségről. Míg evégett az orosz cárnál Lengyelországban járt, Károlyi Sándor megkötötte a szatmári békét. Rákóczi magára nem fogadta el ennek pontjait, híveit azonban feloldozá a hűségeskü alól. Mégis sokan voltak, mint Bercsényi, Esterházy, Forgách, Csáky, Vay stb., akik iránta való határtalan szeretetből inkább megosztották vele a száműzetést, mint itthon a régi idők nyomorának megújulását lássák. Akik itthon maradtak, azok is soká s nehezen bírtak beletörődni az új viszonyokba, melyek nem lettek ugyan rosszabbak a régieknél, de minden téren gyökeresen megváltoztak.

Im, ezek fővonásai annak a félszázados küzdelemnek, annak az irtó háborúnak, melyhez annyi gyászos és annyi dicső emlék fűződik. Nem lett olyan eredménye, minőt a vezetők tiszta lelkesedése kívánt s a nagy áldozat megérdemelt volna ; de azért nem folyt le haszon nélkül. A dinasztíának be kellett látnia a kerek száz éves harcok tanulságául, hogy e nemzet később az utolsó emberig elvérzeni, mintsem szabadságáról lemondjon, — ezentúl tehát más eszközökkel kell kormányoznia.]

De másért is nevezetes e korszak ; a küzdelmek lefolyása politikai és művelődéstörténelmünkben, hatása irodalmunkban egy-

Zrinyi Ilona.

aránt nagyérdékü. *Ez a kor egészen külön világ, az ú. n. kuruc világ, a nemzeti élet sajátos vonásaival, s főkép a Rákóczi szabadságharca idején, valósággal utolsó fellobbanása a középkori daliás időknek, erényeivel és hibáival, utolsó nyilvánulása a régi magyar harc- és életmódnak, melyet érintett ugyan már az újabb műveltség, de eredetiségében meg nem hamisított. Itt záródik be a magyar középkor, melynek eseményeit, embereit a század végeig rajongó tisztelettel*

említik, emléke pedig mind máig él hagyományban és költészetben.

Nem ok nélkül. Többször találkozunk ugyan a fölkelők közt is a kíméletlen erőszak, az ádáz kegyetlenség, az önző kapzsiság, a hűtlen árulás jelenségeivel, éppúgy mint az elkeseredett gyűlölet, az olthatatlan bosszú, a számító haszonlesés és kishitű kétségbeesés következményeivel; de ezeket felülmulják, elfeledtetik a mély vallásos érzületnek, az önfeláldozó hazaszeretetnek, az egyéni és nemzeti vitézségnek, nemes lovagiasságnak, igaz hűségnek és szívjóságnak fő- és közrendűeknél oly számos, oly kimagasló példái, hogy azokra méltán tekint a későbbi kor tisztelő bámulattal.

Legelőül állnak maguk a vezetők. *Thököly*, ha egyrészt mint számító, hideg diplomata, másrészt mint szenvedélyes s haragjában kérlelhetetlen és általában nagyravágyó ember kevéssé nyerheti is meg rokonszenvünket: személyes vitézsége, egész viharos sorsa, a

gyermekkori bujdosástól a száműzetés keservéig átélt szenvedései, csalódásai a legnagyobb mértékben követelik részvétünket. Annyival inkább, mert dicsősége tetőpontján sorsa összefűződik a legnagyobb magyar hölgyek egyikének, *Zrinyi Ilonának* életével, ki férfiúi elszántsággal évekig dacol a hatalom birtokosaival, s aztán, mikor úgyszólván mindenki elhagyja, fölkeresi férjét a száműzetésben, hogy megossa vele ennek minden keserűségét. Valóban megható példája a hitvesi hűségnek! Méltó hozzá fia: *II. Rákóczi Ferenc*, az önfeláldozó hazafiség, a lelki nemesség valóságos megtestesülése. Önzetlen hazaszeretetét eléggé bizonyítja a gyűléseken, alkudozásokban a maga érdekeit félretevő szerénysége, a kétszer is felajánlott lengyel koronának el nem fogadása s az az áldozata, hogy a kimerült nemzet kímélése végett éveken át a saját birtokai jövedelméből fizeti majdnem egész hadseregét. Nagy műveltsége, szeretetreméltó egyénisége, pártatlan igazságszeretete is sok tisztelőt szerez neki. Bármaga buzgó katolikus, protestáns hívei is rajongásig szeretik, mert törvényekben gyökerező vallásszabadságuknak és ügyüknek mindig igazságos pártfogója. Nagyon érthető tehát az a ragaszkodás, mellyel fő- és közrendű hívei, ifjak és öregek, követik őt a bujdosásba, nem annyira a *fejedelem* ügye iránt való bizalomtól, mint a végtelen jóságú és nemes-ségű *ember* iránt érzett szeretetből.

Thököly Imre.

Thökölynek és alvezéreinek a mindennapos harc szolgált gyakorlati hadiiskolául; később azonban a hadi tudomány színvonala is emelkedett. Rákóczi, bár vitézségének és hadvezető képességének maga is többször adta jelét, a főhadvezéri méltóságot szerényen *Bercsényi Miklósr*a ruházta, aki, mint *Forgách Simon* és *Bottyán János* is, a császári seregekben már előbb magas rangban szolgált;

Ekor kértünk mincariant az alan
 de J. békesség leg kit adzion Jsten amen
 RR

D. S. Ezen oraban Jgior vezetebél Engedelmis
 kottak 3 Janoud kottak feljegye
 Kattiot sham leudót Jria gyl
 Jn te oly kapolót Jiat his az
 Jrahany labanyt mint Jörky
 alkalmatosaga Jate Jabadon ja
 melia lóten elgöket az co orackij
 Jakt Jsten hozat kalmatit vlyj sem
 Zrnigglona

Zrinyi Ilona levele Thököly Imréhez.

kiváló katonai tehetségek voltak még a főtisztek közül: *Károlyi Sándor*, *Pekry Lőrinc*, *Balogh Ádám*, a korán elhunyt *Bagossy Pál*, s a később árulóvá lett *Ocskai László* és *Bezerédy Imre*; hősiég, vakmerő bátorság tekintetében pedig az egész kurucság vetekedett bármely nemzet vitézeivel. De inkább a portyázó harcmódban, mint a rendes nagy ütközetekben tűntek ki; Rákóczi ezért egyik főfeladatul tűzte ki seregeinek hadi kiképztetését. Az újabb hadi tudományt,

II. Rákóczi Ferenc ifjúkori arcképe.

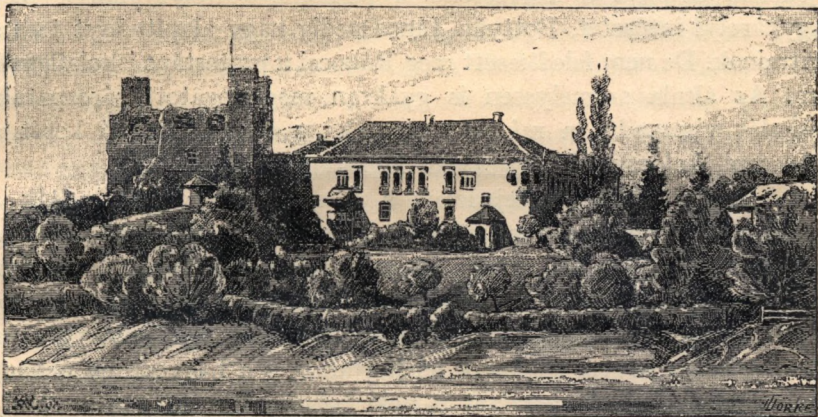
különösen a várerődítés és tüzérség terén, kezdettől fogva a francia tisztek képviselték táborában, s ugyanők meg a német, svéd, lengyel zsoldosok egyszersmind jó példaadókul szolgáltak a hadi rend és fegyelmezettség meghonosítására. Gondja volt arra is, hogy az ifjabb nemzedékből magasabb katonai képzettségű és míveltebb tiszteket neveljen. Ilyen céllal alapította udvari ezredeit s a fő- és köznemesi rend válogatott ifjaiból a *Nemes ifjak társaságát*, melynek tagjai — körülbelül százan — mint testőrök, állandóan környezetében tartózkodtak; maga volt az ezredesük is, hogy tekintetüket annál jobban emelje.

Ezekre az ifjakra kétségkívül nagy hatással voltak a fejedelem kiváló erényei s a fényes udvari élet, melyet a külföldi követek és tisztek, polgári és katonai méltóságok, újsághozó futárok megjelenése és a gyakori ünnepélyek élénkké és változatossá tettek. A fölkelések idején alkalma nyílt a magyarságnak a diplomáciai küldetésekben is kitűnnie. A török portához, a francia, orosz és lengyel udvarokhoz s Európa más fejedelmeihez folyvást úton volt egy-két követség, melyekre Thököly és Rákóczi rendszeren magyar embereket alkalmaztak. Éles ész, a viszonyok helyes megítélése s ügyes felhasználása tekintetében különösen kiváltak már Thököly idejében: *Absolon Dániel*, *Szirmay András*, Rákóczi alatt: *Ráday Pál*, *Pápay János*, *Brenner Domokos* szepesi prépost, *Vetésy László* és mások.

De nemcsak elevenség, hanem előkelőség is jellemezte Rákóczi udvarát. Fény és gazdagság több főur családi várában is volt található, így *Forgách Simon* galgóci, *Csáky Mihály* szepesi várában s az *Esterházy*-, *Barkóczy*-, *Andrássy*-családoknál, s különösen nagy műízléssel párosulva *Bercsényi* ungvári várában; de valamennyit felülmúlta Rákóczi udvarának kápráztató fénye, igazán fejedelmi pompája. Egyik-másik vára, mint a munkácsi, sárospataki, szerencsi, valóságos múzeuma volt a festmények, hímzett szőnyegek, gyönyörű fegyverek és ötvösművek remekeinek. Ünnepélyes alkalmakkor maga s főúri környezete vagyont érő pompás öltözetekben jelentek meg. Rákóczi

sokat tartott arra, hogy udvari ezredei s egyéb hadai külsőleg szintén rendesek, sőt díszesek legyenek, ezért fegyverzetükre, ruházatukra mindig sokat költött, s a vitézi nyalkaság főbüszkesége lett a kurucoknak.

Ez a pompaszeretet s a hadi élet szükségéi a hosszú hadjárat viharai közben is állandó foglalkozást nyújtottak a különböző iparágaknak és a kereskedelemnek. Rákóczi általában nagy gondot fordított nemcsak az állami és fejedelmi jöszágok jó-karban tartására,

A sárospataki Rákóczi-vár.

hanem a közgazdaság valamennyi ágának rendezésére ; figyelme kiterjedt mindenre, amivel az ország jólétét oly kedvezőtlen viszonyok közt is előmozdíthatta. — Tudomány- és műszeretetének is nevezetes emlékei vannak. Ez a szenvedély úgyszólván apai örökség volt a Rákócziaknál, kik az irodalomnak mindig lelkes pártfogói voltak ; ezenfelül sokat építkeztek és sokat áldoztak az iskolákra. A fejedelem apjánál dolgozott a híres *Kupeczky János*, s mint az ő udvari képvisője egész a szabadságharc végeig nála tartózkodott a nem kevésbé hírneves *Mányoky Ádám*, kinek mesteri keze alkotta egyik legszebb arc-

képét s akit kibujdosása után Ágost lengyel királynak ajánlott. Kívüle azonban dolgoztatott másokkal is, így: *Bogdán G. Jakab*bal Kassán, *Mindszenti Mihály*lyal Egerben, *Mediczky László*val Belényesen.

Rákóczi hat nyelven beszélt, s bár környezetében is állandóan sokféle nemzet fiai tartózkodtak, udvara szellemben, nyelvben, tősgyökeres magyar volt. Az idegen származású jezsuiták kiűzésével biztosították az iskolákban is a nemzeti szellemű vezetést: így maga a fejedelem a kassai, Bercsényi a nagyszombati főiskolákban; ugyancsak a fejedelem alapítja a kegyesrendiek podolini, Károlyi Sándor meg nagykárolyi intézetét, Bottyán János pedig nagy alapítványt tesz a nyitrainak. De nem feledkezett meg Rákóczi a protestáns iskolaügyről sem. Az általa személyesen is gyakran meglátogatott sárospataki főiskolát visszaadta a reformátusoknak; s érezték jötevő kezét a debreceni, kolozsvári, nagyenyedi kollégiumok is.

A nagymíveltségű fejedelem s fővezére annyira kedvelték a tudományokat, hogy gazdag könyvtáraikból még a táborokba is ládászámra vitették maguk után a könyveket. Mindkettejük gyakorlott tollú író s kitűnő szónok egyszersmind, lelkes pártfogói a tudományos és költői munkásságnak. Rákóczit a költészet kedvelése miatt a *princeps poetarum* névvel ruházták fel kortársai, s a hagyomány néhány közkedveltségű ének szerzését is neki tulajdonítja (*Repülj fecském*). Bercsényi szikrázó szellemében sem hiányzott a költői vonás. Verset ugyan nem írt (mindössze egy-két sornyi epigrammát), de szerette a költészetet; leveleiben gyakran fordulnak elő latin s magyar költőkből vett idézetek; tartott udvari énekmondót, egyik levelében pedig Rákóczi figyelmét hívja fel az udvarhoz küldött *Adami* nevű tüzértisztre, ki amolyan ezermester volt s különösen értett a lantveréshez, azért — úgymond — »az táborban kellene applicálni, tüzelni is, lantolni is«. Ha a táborokban valahol jó verset költenek, alvezérei annak beküldésével kedveskednek neki. Mert itt, az események színhelyén és hatása alatt, terem a vers leghamarabb, s ha találóan fejezi ki a közérzést, csakhamar szárnyra kel, éneklük, leírják, terjesztik mindenfelé.

De a vezetők tudományszeretete sem maradt hatástalan, főképp az egykorú események megörökítése, a történetírás terén. Az újabb történelmi vizsgálat egész sorát hozta már napfényre a munkáknak, melyek e mozgalmas korban, a gyorsan váltakozó események közvetlen hatása alatt vagy azok lezajlása után, keletkeztek, főképp az erdélyi részekben. Ilyenek első sorban *Rákóczi*, *Bercsényi*, *Bottyán*, *Forgách Simon* és mások levelei, *Károlyi Sándor*, *Beniczky Gáspár*, *Szathmári Király Ádám*, *Ráday Pál*, *Bay Mihály*, *Pápay Gáspár* s mások naplói, *Rákóczi*, *Mikes Kelemen* s e körön kívül *Bethlen Miklós*, *Cserei Mihály*, *Apor Péter* emlékiratai s egyéb följegyzései, melyek nemcsak a kor történetére nevezetes források, hanem mint irodalmi munkák fényes bizonyágai íróik s általában a kor tudományos és irodalmi műveltségének. — A mozgalmas idők nyújtanak alkalmat az első politikai röpiratoknak s az első magyarországi hirlapnak: a *Mercurius Veridicus ex Hungariának* kiadására, melyet — kétségkívül Rákóczi tudtával vagy éppen megbizásából — 1705. tavaszán gróf Esterházy Antal indított meg, hogy a magyar mozgalomról a külföldet tájékoztassa. E latin nyelvű újság — Kassán, Lőcsén, Bártfán nyomtatva — előbb hetenkint, utóbb havonként jelent meg s 1710. végeig vagy 1711. tavaszáig állott fenn.

De nemcsak szellemben, nyelvben s külső megjelenésben volt magyar a fejedelem és a főurak udvara, hanem az életmódban és szokásokban is. Legfeltűnőbb volt ez a gyakori ünnepélyek és mulatságok rendezése alkalmával, melyeket gazdagság, bőség, és kedélyesség jellemeztek. Sokáig emlékezetesek maradtak nemcsak a szécsényi (1705), nagyszombati (1706) és marosvásárhelyi (1707) országos ünnepségek, s a fejedelemnek kassai és munkácsi báljai, hanem Bercsényi ungvári s bajmóci vigalmai és Esterházy Antalnak a dunántúli városokban: Sümegen (1708) és Szombathelyen (1709) rendezett farsangi mulatságai is. Kassán a jezsuiták a konviktusi ifjakkal színi előadást is rendeztek a fejedelem tiszteletére: *A régi jó Mátyás királyról*. Nem hiányoztak ilyenkor a vígság-szerző zenészek sem. Rákóczinak a

Károlyi Sándor.

hagyomány cigányzenekart is tulajdonít, bár ekkor általában kedveltebbek voltak a fuvó hangszerek. A fejedelemnek és Bercsényinek udvari zenekara leginkább ilyeneken játszott. Saját zenekara volt Esterháznak is, másoknak, mint az öreg Bottyánnak, legalább egyikét síposa. Ez a síp, a híres *tárogató*, volt a legkedveltebb hangszer, a kuruc világnak sajátos instrumentuma; »olyan mint a klarinét, de rokon a trombitával: fa a fuvólája, a tölcseré öblös, a fuvója hosszú és vékony mint a tollszár. Ördögös hangszer! Aki nem érti a fuvás módját, egy sikoltó hangnál egyebet nem tud belőle kihozni, aki

pedig tudja a nyitját, annak annyiféle hangot ad, ahányat kíván tőle: sír, buzdít, harsog, kesereg, feljajdul, a levegőt hasítja s megint panaszra fordul, egész a szellősuttogásig . . . » (Jókai.) Ennek édes-bús hangjai mellett énekelték a harci dalokat s a többi táborigéneket lelkesítőül, vigasztalóul. Mint forradalmi emléket utóbb eltiltották, megégették, hogy varázshangjai valahogy föl ne ébresszék megint a letűnt időket, szabadságvágyukkal, véres harcaikkal.

Rég elhangzott a harci zaj, nem szólt többé a tárogató, a kurucok — mind a kibujdosottak, mind az itthon maradtak — egyre fogytak, mind elhaltak; de a szabadságharcok dicsősége, emléke megmaradt: a híres vezérek és hősök tetteit, a nemzet akkori örömét, fájdalomát fenntartották az énekek, vigasztalást nyújtva a következő évtizedek borús napjaiban, lelkesítve még a század végén, töredékeikben is. Mivel azonban a legtöbb a levéltárak poros-fakult, régi oklevelei közt

volt eltemetve vagy a népdalok közé vegyülve, kivetkőzött eredeti alakjából: az irodalomra nézve holt kincsül, jobbára ismeretlenek maradtak mindaddig, míg fáradhatatlan történetbúvárunk: *Thaly Kálmán* szorgalma pár évtizeddel ezelőtt össze nem gyűjtötte s ki nem adta egyéb régiségekkel együtt a *Régi magyar vitézi énekek* közt I—II. k. (Pest, 1864.) és *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalom-történetéhez* cím alatt (Pest, 1872) szintén két kötetben (1885-ben még egy pótkötetet), melyekben egy új fejezettel gazdagította irodalmunk történetét. Ugyanő adta ki a *Rákóczi-tár* I—II. és az *Archivum Rakoczianum* I—X. köteteiben a főbb szereplők levelezéseit, naplóit, s ő írta meg e fölkelés történetét: *Rákóczi*, *Bercsényi*, *Bottyán*, *Ocskai* élet-rajzaiban, a *Dunántúli Hadjáratban* s egyéb kisebb tanulmányaiban, melyek együttvéve legbecsesebb forrásai e korszak történelmének. E gyűjtemények megjelenése után időnkint mások szorgos kutatása nyomán is kerültek elő kurucvilági költői emlékek, s mind többen foglalkoztak fejtegetésökkel is, úgy hogy ma már meglehetősen gazdag irodalma van e kor költői és prózai termékeinek.

II.

A kuruc költészet.

A kuruc világból fennmaradt verses munkáknak csupán nagy száma is eléggé bizonyítja a költészet általános kedvelését mind a főuraknál, mind a közrendnél. A szereplők egymáshoz intézett leveleiben vagy egyéb írásaiban többször találunk idézeteket *Balassi*, *Rimai*, *Beniczki* verseiből; egyik, harcban elesett vitéznek tarsolyában találják *Balassi* költeményeit. E század folyamán mondhatni a műveltség kellékének tartották a költészetnek nemcsak ismeretét, hanem alkalomadtán gyakorlását is. A főrangú lírikusok legtöbbje ilyen műkedvelő poéta, kit vagy a példa vonzó ereje indít versírásra, vagy a fájdalom szólaltat meg, mint *Rákóczi Lászlót*, ki a török rabágban, *Koháry Istvánt*, ki Thököly börtönében s *Pekryné Petröczy Kata Szidóniát*, ki az elhagyatottság keservei közt lesz költővé. *Bezerédy Imre* a siralomházban szintén versebe foglalja vezeklő bűnbánatát. A szabadságharc lezajlása után *Palocsay György* a régi jó idők letűntén mereng, sőt a próza mestere, *Mikes Kelemen* is versebe önti a bujdosás keserveit.

Ezek is beletartoznak a kuruc világ költészetébe, de bár szerzőik nincsenek minden hivatás híján, mind tartalom, mind költői feldolgozás tekintetében sokkal értékesebbek azok a jobbára névtelenül fennmaradt énekek, melyeknek az országos bajok, a protestáns üldözések adtak tárgyat, vagy amelyek a táborban, közvetlenül az események nyomában keletkeztek vagy a bujdosás keservei között

születtek. Szerzőik közt — a versfők és egyéb adatok tanúsága szerint — vannak lelkészek, tanítók, mint *Ujváry Tamás*, *Székudvari János*, *Vinczy György*, íródeákok és jegyzők, mint *Köszeghy Pál*, *Kabothy István*, egy-egy nyílt szemű kisnemes mint *Petkó Zsigmond*, *Dálnoki Veres Gergson*; de legtöbbször harcokban edzett, bujdosó altisztek s értelmesebb közvitéztek mint *Szeőke Ambrus*, *Janóczy András*, *Miszlai András*, *Szencsei György*, ki egyszersmind szorgalmas

gyűjtője is a kurucvilági költeményeknek. Ezek, valamint a jóval nagyobb számú ismeretlen szerzők valamennyien a nép emberei, kik annak érzés- és gondolatvilágát jól ismerik s legtöbbször találóan tudják kifejezni is. A kuruc költészet tehát népköltészet minden ízében, csakhogy tartalmasabb, gazdagabb mint a mai, folytatása a régi nemzeti költészetnek; de ápolja a műköltészettel való kapcsolatot is, mert még közrendű énekeseknél is érezhető Balassi költészetének nemesítő hatása.

A kurucvilág virágénekeinek nagy része elvegyült a későbbi népköltészetbe, de egy-két vonatkozásuk még ma is visszamatat a korra, melyben keletkeztek, aminthogy a családi élet s a szerető szívek mélyéig hatott a szenvedés, melyet török és német dúlások miatt az egész ország minden lakója érzett. A szenvedések másik forrása a vallásos üldözés, mely a lelkiismereti szabadság gátlása

Mikes Kelemen.

miatt első sorban a protestánsokat érte ugyan, de a közszabadságot is veszélyeztette, s fokozta az országos nyomort. Ezért, mint hajdan a katolikus énekekben s a protestáns kor kezdetén a jermiadokban, itt is sokszor összeolvad a vallásos és hazafias érzés. A kuruc költészet legnagyobb része azonban csupán a haza sorsával foglalkozik. A mohácsi veszedelem óta a politikai események és harcok sokszor szolgáltatnak alkalmat a magyar vitézség megéneklésére s bőven adtak okot a hazafias aggodalomra és a csüggedők bátorítására, hogy két ellenséggel szemben megtarthassuk országunkat s megvédhessük »testvértelen fajunkat«; de ez aggodalomra sohasem volt több ok, a bátorításra soha nagyobb szükség, mint Thököly és Rákóczi szabadságharca idején. Mennyire áthatotta e küzdelem fontossága a nemzet minden rétegét, csupán a fennmaradt költeményekből is megítélhető, mert *ezekben valósággal a nemzet lelke szólal meg*. A hazafias és vitézi énekek az elkeseredést és tüzes harci kedvet, a bujdosó énekek a csalódás keserveit s a bujdosás minden nyomorúságát olyan őszinte hűséggel tükrözik le, hogy belőlük megismerjük a közhangulatot, az eseményeket nyomon követő kisebb-nagyobb elbeszélő költemények — balladák, hősdalok és históriás énekek — pedig olyan híven tájékoztatnak a változó eseményekről, hogy pusztán belőlük meg lehetne írni e korszak történetét. Nem is műfaji csoportosításban ismertetjük tehát e költészetet, mert jobban megismerjük a nemzet lelkét, ha keletkezésökben figyeljük meg az érzelmeket s zajlásukban az eseményeket.

Az országos fájdalom első feljajdulása abból a két gyászénekből tör ki, melyek Zrinyi Miklós elhúnytát siratják: *Gyásznének Zrinyi Miklós haláláról* és *Keserv Zrinyi Miklós halálán*. Az előbbi inkább a hős szerencsétlen halála körülményeit részletezi, a hír első benyomása alatt csak a fájdalom égő kínjait mutatva, az utóbbi nyugodtabb hangú (s szerkezetében is művészebb) elégia, melyben a kétségbeesést már a vallás vigasza enyhíti, segítséget, Zrinyi elhunytá után, egyedül az egetből várván:

Nyújtsd ki szent Uristen, hatalmas karodat,
 Áldd meg szerencsékkel szegény magyarokat ; —
 Mert te benned bízunk és nem más senkiben
 Élők közt ez földön kimúlt ez világbul,
 Ki te utánad volt legfőbb bizodalunk,
 Pogány török ellen erős protektorunk !

Petkó Zsigmond *Bátorító éneke* szintén megemlékezik Zrinyiről, de a magyarnak régi jó híre-neve és nemes országa pusztulásán, szabadsága elvesztén keseregve már *harcra buzdít* (1666.), nemcsak a török, hanem a »hajás szomszéd« ellen. »Ne szánjuk — úgymond — éltünket, mert maholnap késéssel majd tört vetnek nyakunkban.« Még hevesebb Petkónak másik : *Gondolkodjál szegény magyar* kezdetű költeménye, melyben a régi szabadságharcok vitézi hírével türelmetlenül serkenteti az alvó nemzet fiait a német ellen :

Kiki immár vegye elől éles fegyverit,
 Koronáért, igaz hitért, az szabadságért,
 Jóhírünkért, nemzetünk maradásáért,
 Ne kímélje vérontástul erős karjait !

Nemcsak tartalma, hanem dallamos verselése miatt is nevezetes a *Magyarország utolsó romláshoz közelgető állapotját kesergő ének*. Mély keserőséggel rajzolja a végromlásra jutott haza sorsát, a szabadság megnyirbálását, a »festett szók« álnok csábításait : elegikus borongása ódai hevületbe csap, midőn a hazájuk romlását elősegítő hűtlen árulók ellen fordul ; de bízik Istenben, hogy ezeket elvesztve, megsegíti a »megromlott hazát«. Versmértéke ugyanaz mint a később híressé vált Rákóczi-nótáé, ezek a rövid és sűrű rímekkel csengő sorok nagyon alkalmasak voltak az éneklésre. — Majd megszólal a felekezeti gyűlölség a *Papvilág Magyarországon* (1670.) címűben. Alapeszméje a versfőkbe van foglalva : »Papvilág magyart rág, Mert nála uraság«. Megrója kapzsiságukat, hazafiatlanságukat, hogy a hadiköltségekre nem áldoznak, a királyt pedig gonosz tanácsaikkal

hitszegésre bírják, a protestáns papokat börtönre vettetik stb.; végül a magyarok Istenéhez fordul, hogy ne engedje »németnek, papoknak hogy legyünk jobbágya«.

Megkezdődik a protestánsok üldözése. Megdöbbenő részletekkel festi ezt a *Czeglédi István haláláról* (1671.) írt költemény. Czeglédi kassai lelkész volt, kitünő szónok és egyházi író s mindenekelőtt jámbor életű ember; mégis azon ürügy alatt, hogy a protestánsok ügyében járt Apafinál, elfogják, majd betegen a pozsonyi vértörvényszék elé idézik, de útközben meghal. — Ez csak kezdete még az üldözésnek, mely később valóságos embervadászattá fajul. Voltak, akik áttéréssel váltották meg életüket, de sokan készebbek voltak a börtön keserveit, Triesztben és Nápolyban a gályarabságot elszenvedni, mintsem hitöket megtagadni. Az *Üldözött protestánsok* (1672.), a *Rab prédikátorok* (1674.), a *Gályarabságra hurcolt prédikátorok énekei* (1675.) mind e szenvedésekből fakadnak; de a börtön minden sanyarúsága sem képes őket hitökben megtántorítani. A szentírás példáival s a túlvilági élet örömeivel vigasztalják magukat, mert szabadulásra nem számítanak; aminthogy kevesen is érték meg, hogy 1676-ban a külföldi protestáns fejedelmek közbenjárására hazakerülhettek. Ez a halált nem rettegő nyugalom és rendíthetetlen hitbuzgóság, az Istenbe vetett erős bizalom és kegyes áhitat, mely e költeményekben nyilvánlik, mélyen megindítólag jellemzik az üldözés mártirjait. Költői érték szempontjából különösen kiemelkedik e körből az *Árván maradt magyar Sion* kezdetű (1674.) ének, mely tartalmával és hangjával egészen a régi vallásos énekekre, a zsoltárok égbe emelő fenségére emlékeztet; csak vonatkozásai mutatják, hogy ez is e zordon időszak terméke.

Az elkeseredés nemsokára nyíltan kitör, már hangzik a kurucok tábora dala: *Te vagy a legény Tyukody pajtás!* melynek tüzrelmi sorai, harcias dallama egyszerre születnek s méltók is egymáshoz. A költemény kitünően találó kifejezése a közhangulatnak, az elkeseredett német-gyűlöletnek; Rákóczi fölkelése idején újra föltámad,

különféle változatban végighangzik az egész szabadságharcon s utóbb mint betyárdal vegyül el a népköltészetben. Panasszal kezdődik ; a tábori tanyán borozgató kurucok egyike kifakad, hogy

Szegény-legénynek olcsó az vére —
Két pogány közt egy hazáért omlik ki vére.

Mert »rajtunk német dúl, rajtunk török jár«, s főképp amaz annyi kárt tett már, hogy »hozzáképest mit sem tett török sem tatár«. Szemökre veti a nagyuraknak, hogy »mézes szókért« hozzá hódulnak s eladják hazájokat, pedig a németnek szavában nem lehet bízni :

Mindent ígér, de csak szorultában,
Semmit bé nem vált, ha szabadjában.

Csak pusztítani jött, nem segítségünkre, s »álnoksággal nemzetünknek esküdt vesztére«. Az elkeseredés csak fokozza harci tüzét, buzdítja pajtását, hogy ne kímélje, vágja csak e pogányt, vágja még »az magyart is társaságában«. Tölt puskáját, éles szablyáját készen tartva, vérszomjazó kedvvel előre megüli a németek torát :

Bort kupámba, bort ! embert a gátra !
Tyúkody pajtás, induljunk rája !
Verjük által az labancot a másvilágra,
Úgy ad Isten békességet édes hazánkra !

De csak az elkeseredés volt nagy, a fölkelők ereje kevés. Mindjárt az 1672-ik év végén keletkezik a *Labanc gúnydal* Szepessy Pál bujdosó vezérről, ki előbb borsodi alispán volt, később a fölkelők ügyének egyik legbuzgóbb támasza. Valami kárvallott labanc írta kevés költészettel, néhány gúnyos sora azonban máig fennmaradt a sokra vágó nemzeti erőtlenség jellemzésére :

Jaj már minekünk rebelliseknek,
Nagy pipájú, kevés dohányú
Magyar nemzetnek !

Nagyobb sikerű volt Thököly fölkelése, kinek koráról és viselt dolgairól már hosszabb munkák szólnak. Az *Actio curiosa* című, prózában és drámai formában van írva. Cselekvénye nincs, egy dunántúli főnemes udvarában csak jönnek-mennek s beszélgetnek a személyek; de ez a beszélgetés — a német-gyűlölet, a protestánsok és kurucok iránt való meleg részvét kifejezésében — érdekes világot vet a közhangulatra a fölkelés kezdetén. A darab főszemélye vagy szóvivője egy *Gaude* nevű kurtanemes, a régi udvarházak tipikus vígságszerző vendége, kinek a mulattatás örve alatt sokat elnéztek, sokat megengedtek. S ő ezt fel is használja; személyválogatás nélkül szórja találó élceit, csipős gúnyjait, amelyek azonban sokszor trágárságba csapnak. Kor- s jellemfestő erőre nézve nem áll egy sorban *Balassi Menyhárt árultatásával*, melynek hatása alatt készülhetett: de közmondásokkal s magyaros szólásokkal bővelkedő nyelvében, élénk párbeszédeiben jellemzően tükröződik le a XVII. század társalgó hangja. Tartalmilag értékesebb a *Thököly hadi tanácsa*, mely 1680 körül valamelyik békeajánlat felett folyt vitát mutat be 103 négyesoros versszakban. »Gyenerális Thököly Imre« az első felszólaló, ki ismertetvén az ajánlatot, hozzáteszi, hogy őt a német »Lépes beszédivel horogra nem keríti«. Egyszerre felzúg az egész tábor:

Fegyverrel, fegyverrel köll bosszút állani,
Magyarnak fegyverrel köll veszni vagy nyerni;
Hitttel csalattunk: nem köll azért hinni!
Fegyver fog közöttünk igazságot tenni!

Thököly óhajára mégis egyenkint szólnak a kérdéshez: Szepessy Pál, Kende Gábor, Keczer Menyhért s a kurucok más főemberei — hasonló értelemben. Szavaikban a fölkelők érzülete: határtalan németgyűlölet és harcvágy, nagyon tüzesen nyilatkozik. A Thököly és Zrinyi Ilona házasságáról szóló: *Az ki régen fegyvert fogott* kezdetű elbeszélő költemény, éppen a fejedelem dicsősége tetőpontján, akkép fejezi ki a közhangulatot, hogy »az rongyolt haza« eléje borul s

elmondja, hogy »csak benne vagyon reménysége«, ki már azzal is megmutatta hazája szeretetét, hogy érette eleget szenvedett ; majd urától asszonyához, Zrinyi Ilonához tér s eléje borulván, segítségét kéri, hogy »legyen a haza elhúnyt napjának világa«. De Bécsnél csakhamar megfordul a kocka, s a *Labanc gúnyvers* kárörvendve neveti a kuruc vezér »pünkösdi királyság«-át. Szemére veti, hogy »királyt üldöz, pogányt küldöz« s maga is »vélek mégyen, hogy kárt tégyen«. Különösen pozsonyi és nagyszombati dúlásait nem tudja megbocsátani s a neki adott gúnynevek közt a »törökkel bélelt, nyúzó, fosztó, pártütő« még a szelidebbek közül valók.

E körbe tartoznak *Koháry István* rabénekei is. Mint füleki kapitány s híres törökverő, kerül Thököly fogságába, s előbb Regécen, majd Munkácson és Ungvárt szenved labancpárti törhetlen hűségért, melynek utóbb fényes előmenetelét köszönhetta.

De nem kevésbé megható az a hűség, mellyel Thököly szétvert, elzüllött, bujdosó vitézei hajdani urok s a nemzeti szabadság ügye iránt viseltetnek. Némelyek vele mennek, hogy rövid dicsőségének osztályosai legyenek, mások az erdők rengetegeiben, az Alföld pusztaságain hányódnak mint szegény-legények, várva a jobb idők felvirradtát. A század végeig támadt zendüléseknek ők a mozgatói, *Tokaji, Szalontai* Thököly hűségére esketik hadaikat, s még Rákóczi seregeiben is sok vén kuruc szolgál, aki Thököly alatt kezdte meg a hadakozást.

A bujdosás korszakából maradt énekek a legszebb alkotások közé tartoznak. Ilyen mindjárt a *Most jöttem Erdélyből* kezdetű. Nincs hová fejét lehajtania, nincs sehöl maradása ; idegenbe menekült urát meggyászolja, de mikor hazaizen, hogy kövessék hívei, a szeretet és ragaszkodás igaz örömeivel megy utána nagy Törökországba. — Akik itthon maradtak, azok élete a lakatlan tájakon az üldöztetés közepett is biztos volt, de annál nagyobb gondot adott a megélhetés. Törökre-németre lesve, betyár-életre adják magukat. Ezt a nyomorúságot festi a *Mit búsulsz kenyeres* kezdetű költemény,

mely *Kapitány István*ról, *Buga Jakab éneke* s más címek alatt többféle változatban maradt fenn. A deli külsejére hiú kuruc katona keservezen panaszkodik, hogy lerongyolt s szennyes a ruhája, maga s lova éhezik ; de nyomorán felülkerekedik büszke humora :

Ej!... élek amint élhetek ;
Kivetem hasamat a szép verőfénynek,
Csak úgy dohányozok, az midőn éheznek,
Más szegény-legénnyel én is eltengődök.

A bujdosás keserveiről panaszkodik az *Egy bujdosó szegény-legény* szerzője is, ki, mint a végsorokban mondja : »Sok helyen ő megijede, sok helyen mást megijesztte«. Elrongyollott mindene, rossz lován már nem mer labancot üzni, betyárságra vetemedett, de csak bízik, hogy »az idő megfordul — katona-csillag földerül« s aztán lesz ismét »tisztességes híre-neve«.

Janóczy András azok közé tartozhatott, kik Thököly ügyének lehányatlása után a felszabadító seregekbe álltak, de mivel látták, hogy ott »inkább kedveznek az idegen jövevénynek«, oda hagyják a sereget, s kivándorolnak a hazából is. Janóczy is »tengereken túl«-ra megy, hogy ott szerezzen »becsületes jó hírt-nevet«. Mint vallásos ember, bízik Isten segítségében s érzékeny búcsut vesz rokonai- s barátaitól, kiket talán sohasem fog többé látni. De a legtöbb bujdosó »egy pénznek sem ura« ; amiye volt, élte bujdosásán, kölcsönt nem kap, földjét, ha volt is, nem vetheti zálogba, nincs tehát mivel idegen országba útra keljen, csak úgy hanyódik az ország egyik szegletétől a másikig, s ha megszáll valahol éjtszakára : »Szegény madarak módjára, Fészket rak az ágakra«. »Az ég alatt, a föld színén« nincsen olyan árva mint ő, oda fordul tehát ótalomért az árvák atyjához :

Igaz teremtő jó atya,
Minden szegények gyámola
Vigyázz a szegény árvákra,
Az idegen bujdosókra.

Szegény fejem hozzád hajtom,
Minden dolgom reád bízom ;
Légy az én édes tútorom,
Előttem járó csillagom.

Igy sóhajt a *Gondviselő édes atyám* kezdetű ének szerzője, egyik változat szerint »Ungvár vármegyében Az erdősháti szigetben«, másik szerint: »Vas megyében Kanizsára lementiben«. Valóban az ország egyik végétől a másikig el volt terjedve e mély vallásos érzéstől áthatott s költői ihlettel alkotott »bujdosó ének«, melyet

Szegény-legény a kuruc világban.

már egykorú másolója »igen szép«-nek mond. Ezzel együtt nagyon el volt terjedve Balassi Bálint *Őszi harmat után* kezdetű búcsu-éneke is, csakhogy az eredetinek a változott helyzethez való alkalmazásával. A tartalom igaz bensőségén kívül mindkettőnek bús dallama is nagyban hozzá járulhatott a kedveltséghez, meg az elterjedéshez.

De annak sem volt jobb dolga, aki távol tartván magát a fölkelőktől, megmaradt a király hűségében, ősei földjén-házában. Az *Óh szegény magyarság* kezdetű költemény 1697-ben megdöbbentő képet fest arról a durva zsarolásról, mellyel a sikereiben elbizakodott idegen katonaság bánt az ország népével, akár nemes, akár jobbágy volt. Nem elég a sokféle új adó : az akciza, repartíció, porció, melyeket könyörtelenül beszednek, hanem beszállnak a nemesi kúriára, ott dorbézolnak, kártyáznak, kockáznak, esznek-isznak, gőgösen kiszolgáltatják magukat, s ha a gazdának nem tetszik háza szabadságának lábbal tapodása : »huncfut« — »rebellis« a neve, megverik, saját házából családjával együtt kiűzik, — »ekképen fizetnek igaz hűségéért«. Oda »az országnak öröme s vígsága«, oda a nemesi szabadság, oda a régi hírnév, dicsőség, — orvoslást is alig remélhet, mert ellenállásra nyomorult, erőtlen a magyar nép :

Ki más országoknak régen parancsoltál,
Te vitézségeddel sok népet meghajtál,
Idegen nemzetet vitézül levágtál,
Sok győzedelmekkel triumfust tartottál :

Most nem parancsolhatsz, mert nagy te rabságod,
Miként fújják, néked csak úgy köll táncolnod ;
Idegen nemzetre szállott szép országod,
Tüled elvétellett aranyszabadságod.

A végső sorokban azzal a könyörgéssel fordul a Szentháromsághoz, hogy megszánva nyomorúságunkat, »Magyarországot tartsa meg *békességben*«. De ahol a kormány politikája annyira ment dőlyfös tévedéseiben, hogy a hívekkel is így bánik, ezzel maga készíté elő útját annak a fölkelésnek, melynek éppen az egész nemzet részvétele adott erőt és jelentőséget.

Előbb azonban még egy csalódáson kellett átesnie. *Tokaji Ferenc* és *Szalontai György*, Thököly kuruc hadnagyi, ismervén a néphangulatot, 1697. júniusában jól szervezett támadással meg-

lepik s az őrség kardra hányása után elfoglalják Sárospatak és Tokaj várait. Mielőtt azonban általánossá tehetnék volna a fölkelést, a császári őrségek reájok csaptak. Szalontai a kurucság jó részével a mármarososi hegyeken át elmenekül, a fogságba került Tokajit egykori emberséges bánásmódja miatt Koháry kértére életben hagyják, de annál keservesebb lett a két város lakóinak sorsa. Személyválogatás nélkül, asszonyt, gyermeket egyaránt leöldösött a bosszúállók kardja, házaikat pedig felprédálták s lángokkal emészték. Ezt a pusztulást foglalja versekbe a *Tokaji veszedelem* című ének, a fájdalom közvetlenségével rajzolva a gyilkos munka részleteit, s átkot szórva a menekült kuruc hadnagyokra, kik cserben hagyták őket.

Az erőtlenség érzete s a bizalmatlanság így még jobban elcsüggeszti a népet; a készületlen mozgalom kitörése pedig csak újabb ürügyet ad a megsemmisítő politika erélyes folytatására. A *Zokogó sírással sírhatsz magyar nemzet* kezdetű ének 43 négyessorú versszakban heves kifakadásokkal panaszolja el »a napnyugoti sas körme közzé került« ország siralmas állapotát (1700-ban), különösen a dunántúli protestáns-üldözést, a templomok erőszakos elfoglalását, szóval a Thököly előtti idők felújulását. Ehhez járult az erőszakos katonafogdosás a spanyol örökösödési háborúra, ami újra megszorítja a bujdosók számát.

E bujdosókból kerültek ki Rákóczinak első seregei. Az ő nevének varázsa aztán csakhamar táborba gyűjté, reményre gerjeszté az egész országot. Elfogatása csak növelte a gyűlöletet Bécs ellen, s midőn kiszabadult, alig várták hazajövetelét; az Isten, mint egy a fölkelés elején készült krónikás vers mondja :

..... irígyit megcsúfolta,
Az sok szegény kérésit meghallgatta :
Hazájában ismétlen visszahozta.

A *Fölséges nagy Isten* kezdetű, 55 verspárból álló költeményt a hagyomány egyenesen Rákóczinak tulajdonítja, de a más nevében

szólás ekkor igen divatos módja volt a költésnek. A szerző azonban mindenesetre jól ismeri Rákóczi szellemét. Erős vallásos bizalommal fordul a *magyarok Istenéhez*, hogy ne engedjen bennünket elpusztulni; majd felsorolván az ország nyomorát (»Németnek, papoknak jobbágyai vagytok«), megátkozza Bécset, a gonosz tanácsadókat, s egyetértésre, kitartó hűségre inti az igaz hazafiakat. — Megkezdődik a háború. A fölkelt magyarság élethalál-harcot vív engesztelhetetlenül gyűlölt ellenségével. Sorsa javulását, az ország felvirágzását csak úgy remélheti, ha csekély erőnket összetartva küzdünk. Ez az érzés hatja át az egész táborot. Ezért oly nagy az öröm a legkisebb siker fölött, mely közelebb juttatja a küzdőket a célhoz, s még inkább ezért oly nagy, szinte a kétségbeesésig fokozódó a siralom csak egy-egy ütközet elvesztén is, melyben a kishitőség hajlandó mindjárt az országos romlás kezdetét látni. Ilyen mindjárt a *Holdvilági s feketehalmi harcról* szóló gyászének, mely jól folyó versekben az udvarhelyszéki kurucok veszedelmét siratja, s ilyen a *Szomolányi diadal emléke*. Ez egyik legszebb fegyverténye volt a kurucságnak. Bercsényi tervei szerint ugyanis Károlyi és Ocskai bekerítették s nagyrészt kardélre hányták az egész német hadat, a többit pedig elfogták, köztük Ritschan tábornokot is. A költemény, mely *Ujváry Tamás* nyitركövesdi kántor szerzeménye, nem írja le az ütközetet, hanem mint »Ricsány német főgenerális töredelmes gyónása« — ennek szájába adott monológ, melyben felsorolván a magyarság ellen hosszú idő óta elkövetett temérdek méltatlanságot, úgy tekinti a vereséget, mint Isten megérdemlett büntetését. Megint gyászének szól *A koroncai harcról* (1704.), melyet Forgách Simon nagyrészt gyakorlatlan s rosszul fegyverzett néphaddal vívott Heister fegyelmezett seregével szemben. *Miszlai András* szerzé »holttetemek között való lételeben«. S ez a közvetlenség erőt s élénkséget ad leírásainak, fájdalmanak. Szomorúsága annál nagyobb, mert mindenfelől csak rossz hírek érkeznek:

Béborult országunk sok keserű gyászszal
 Mert egyfelől német rontja országunkat,
 Másfelől pogány rác pusztítja hazánkat,
 Jóságunkat,
 Elhordja marhánkat
 Uram, szánd meg ily nagy romlásunkat !

Igy halad könnyen gördülő sorokban a 25 versszakból álló költemény. *Miszlai* gyakorlott tollából eredt a hasonló versmértékű s *Mindenkoron rombol* kezdetű bujdosó-ének is, melyben idegen földön hányatása keserveit zengi el érzelmes borongással.

A kuruc világ jó napjaiból (1705.) valók a *Csinom Palkó* s az *Erdélyi Hajdútánc* című kedvelt költemények. Mindkettő táncdal, melyben a szöveg és dallam úgyszólván egybeolvad. Rendkívül jellemző a tartalmuk is. A deli külsejére, diadalmas harcaira büszke nemes kuruc vitéz lenézi, kigúnyolja a »daru-lábú, szarka-orrú, görbe hátú nyomorult németség«-et, rendetlen öltözetét, fegyvereit ; gyűlölete annál nagyobb, hogy ilyen nép mer vesztünkre törni ; majd a vele szövetkezett »fekete csizmás«, rossz lovú horvát népet gúnyolja. Míg ellenben :

Az vitéz kurucnak van
 Szabott dolománya,
 Sarkantyús csizmája,
 Futó paripája

Hitván cifra farkasbőre,
 Kurta kis dolmánya,
 Nyakában függ gyönggyel fűzött
 Csontos kalabéra.

Vitéz karja ; lábaiban
 Karmazsin-csizmája,
 Gyönggyel fűzött az bocskora,
 Ezüstös kapcája.

Fényességgel mind berakva
 Aranyos szablyája,
 Nyusztal béllett az süvege,
 Csillagos forgója

Ez önelégült büszkeség végül szilaj harci tűzben ég, s dúlásra, pusztításra hívja fel a kurucságot. A hajdútánc (*Nosza hajdú, ferge varjú stb.*) az egykorú eseményekre való célzásokban többször homá-

lyos, s általában lazább szerkezetű, de tartalomban, versben, dallamban egyaránt élénk folyású.

A kurucság váratlan sikerei megdöbbsentették az udvart s József, az új király, engedékenységgel remélte a kurucokat megnyerni. De bizalmatlanság fogadta a legjobb indulatú békéltetést is. Ebből az időkből való a közhangulatnak az a hatalmas kifejezése, mely, mint egy bosszús kifakadás, találó rövidséggel s oly erővel jellemzi a hitevesztett bizalmatlanságot, hogy egyszerre elterjedt és később is gyakran idézve mind máig közszájon maradt. Ez a következő nyolc soros vers :

Ne higj magyar a németnek,
Akármivel hitegetnek ;
Mert ha ád is nagy levelet,
Mint a kerek köpenyeged,

S pecsétet üt olyat rája,
Mint a holdnak karimája :
Nincsen abban semmi virtus —
Verje meg a Jézus Krisztus !

Tovább foly a harc s egy-egy hosszú ostrom unalmában, tábori pihenőn vagy egy-egy nevezetesebb hadi esemény nyomában egyre-másra terem az ének. Így a *Szatmár vára megvételéről*, a *Kolozsvár kuruc ostrom alatt*, a *Magyar városokrul* vagy *Kuruc tanya* című többé-kevésbé krónikás modorú versek. Valamennyinél értékesebb az *Esztergom megvételéről* (1706.) szóló, az egész kuruc költészetnek egyik legszebb darabja. A szerkezet kereksege, az előadás drámai haladása, a nyelv és verselés hangzatossága egyaránt kitünővé teszik. A kuruc tábor mozgalmas képe a bevezetés : Rákóczi a Garamtorokban szállítja meg seregét ; maga »persia-szönyegen, fényes tigrisbőrön« pihen sátorában, mely

Friss, kerek dombon áll tegnapi nap olta,
Nemcsak az sátor, a domb is csak azolta !
Jó kuruc vitézek csak tegnap dombolták,
A földjét kezekben, süveggel hordották.

Im a szeretet és hiúság műve : a megható szereteté a fejedelem iránt s azé a büszke hiúságé, hogy a dombról jobban láthassa szép

seregét, a nyalka kurucok táborát. Majd végig járja a tábort s kardjával Esztergom várára mutatva, bizton hiszi, hogy

Mire a fényes nap háromszor felsütne,
Hejh, magyar lobogó lesz oda feltűzve!

Bottyán János. (Vak Bottyán.)

Úgy is történik. Megindul az ágyúharc, majd az éjjeli ostrom, melyeknek részletei jellemző nagy vonásokkal domborodnak elénk, s mire megvirrad, Rákóczi a győztes kuruc sereg élén, örömrivalgás közt vonulhat fel a várba.

Érdekes vonása a kuruc költészetnek egyéb költeményekben is az a közhangulatból folyó bizalom a vezérek iránt, a hozzájuk

s a nemzeti ügghöz való ragaszkodás, mely sokszor rajongó szeretetté fokozódik. Ilyen a *Vak Bottyánrul való ének* (1705.), mely e híres tábornok dunántúli diadalmas harcaira tekint vissza a ruszti táborban; ilyen a *Bezerédy nótája* (1707.), mely e vitéz dandárnoknak egyik vakmerő portyázását foglalja hangzatos versekbe;

Sárvár alatt sűrű berek a Csere :
Leskelődő labancokkal van tele ;
Sűrű berek, még sincs annyi levele,
Mint amennyi lompos labanc bújt bele.

Mindkét költemény tele van német-gyűlölettel, égő harcvágygal és szabadságszeretettel. Ez az alaphangja a *Nagy Bercsényi Miklós* (1708.) címűnek is, melyet egyik vitéze a Vág-vize partján, a soóki táborban pihenve írt »nemzetünk oszlopá«-nak dicséretére, ki már sok diadalra vezette a »szabadságkereső szegény magyarokat«. Bercsényi már kuruc fővezérré léte előtt kimagasló alakja volt a magyar főúri világnak, ki titkárában: a derék *Kőszeghy Pál*ban megtalálta epikusát is, mint korábban Wesselényi Gyöngyösiben. Nyíltan ennek példája buzdította őt is a versírásra. Egész trológiát ír uráról: az első részben Bercsényinek »ifjuságában tett vitézi magaviseléséről«, a másodikban Homonnai Drügeth Krisztinával kötött boldog házasesetéről szól, a harmadikban Ungvár megszerzését és *Csáky Krisztinával* való egybekelését beszéli el. A két első már a szerző életében elveszett, mint erről maga panaszkodik; a harmadikat Rómer Flóris fedezte föl Varsóban s csak nemrég közölte Thaly Kálmán a *Történelmi Tárbán*. (1894.) Kőszeghynek önálló alakító ereje még annyi sincs, mint Gyöngyösinek: krónikás sorrendben, helyenkint némi elmélkedéssel és leírással vegyítve, beszéli el az eseményeket. Az előadásnak, nyelvnek, verselésnek azt a báját is hiába keressük nála, mely Gyöngyösi munkáit oly soká páratlanokká tette. Kőszeghy *Harmadik Könyvének* mindamelllett megvan korfestő érdeke, amennyiben hű képét adja a XVII. század végén a

főúri világ házi életének, multságainak (vadászat, halászat, vendégeskedés, lakodalom) s a szerzőnek van annyi verselő ügyessége is, hogy e tulajdonokkal Bercsényinek kuruc vezérségéről is érdekes elbeszélő költeményt alkothattott volna; de ennek semmi nyoma.

Balogh Ádám nótája (1709.) magát a híres dandártábornokot szólaltatja meg (*Török-bársony süvegem, Most élem gyöngyéletem* stb.) arra a nevezetes portyázásra célozván, midőn Bécs alatt magát József császárt is megugratta s kíséretéből többeket elfogott. Ugyancsak az ő dicsőségét zengi a *Kölesdi harcrul* (1708.) szóló töredék, melynek szerzője a német-rác hadak teljes megsemmisítését beszéli el.

A rác hadak kegyetlen dúlásainak, embertelen öldökléseinek szintén több emléke van a kuruc költészetben. Ilyen a *Kecskemét pusztulásáról* (1707.) szóló s 144 versszakra terjedő krónikás vers, melyben *Székuudvari János* siratja el a város és népe romlását. Költői feldolgozás tekintetében sokkal becsebb a *Kerekes Izsák* című ó-szé-kely ballada. Apja-anyja hiába költik a mámoros vitézt a szebeni rácok közeledtének hírével, de gyűrűs mátkájának szavára fölkel, egyedül szembeszáll a sereggel s hősi halált hal! Előadása, nyelve, verselése mind az ősrégi magyar költészet modorára emlékeztet.

Az 1708. aug. 3-án vívott szerencsétlen kimenetelű trencsényi ütközet váratlan fordulatra juttatta az eddig, többszöri veszteségek mellett is, jó szerencsével küzdő kurucok ügyét. Mert a szétrebbent hadak nagyobbá tették a veszedelem híret mint valóban volt. A nyomukban járó némettség sietett felhasználni a helyzet előnyeit, visszahódította az egész Vág- és Garam-vidéket, s kivetette hálóját a legjobb vitézekre. Kettőt sikerült is eltántorítani: *Bezerédy Imrét* és *Ocskai Lászlót*, de hasznát egyik sem láthatta e hűtlen átpártolásnak. Bezerédyt még az árulás végrehajtása előtt elfogták s pár hónap múlva a sárospataki vár piacán hóhér pallosa alatt vértett el. Itt, a vérpadon olvasta fel *búcsúzóéneket*, melyet a siralomházban szerzett a »maga nevére« (t. i. a versfőkben). Önérzetesen tekint vissza

Gróf Bercsényi Miklós.

régi szép hírére s az ellenség előtt is jól ismert vitézi becsületére; a »gonosz szerencsét« átkozza a megtántorodásért s bűnbánólag kéri barátai bocsánatát. — Ocskai végrehajtotta tervét, átpártolt egész hadosztályával. Az újvári vitézek azonban megesküsznek, hogy kézre kerítik. Az 1710-iki újév napján tivornyázás közben meglepik s fogva viszik Újvárba, hol aztán reá is halál vár. Az elfogatását s dicstelen halálát megörökítő *Ocskai Lászlóruól való ének* (1710.)

méltó párja az *Esztergom megvétcléruól* szólónak; a szerkezet s versforma feltűnő hasonlósága azt sejtetik, hogy szerzőjük is ugyanaz. A bevezetésben egy sóhajjal megemlítvén a trencsényi ütközetet mint a későbbi bajok forrását s Ocskai árulását, drámai gyorsasággal, párbeszédekkel élénkítve beszéli el a bosszúvágyó vitézek összeesküvését, Ocskai elfogatását, a hadi törvényszék ítéletét s ennek végrehajtását az árulóra szórt átkok között. Fejét feltűzik a bástya fokára s a föltte keringő nagy fekete hollók, mintha résztvennének a közgyűlöletben, azt károgják, hogy: kár volt ilyen nagy vitéznek — lenni árulónak, de nem kár a hazaárulónak szeméit kivájni.

Már Ocskai László másoknak nagy példa:
Gonosz árulóknak így lészen halála!
Lelkeket világon szélveszek kergetik,
Azután pokloknek lángjára vettetik.

Az egész költeményt a kielégített bosszúvágy öröme (a bűnös meglakoltatása felett) s bizonyos elkeseredett hűség hatja át, az a hűség, melyet a balsors nem csökkent, hanem még növel. Az összeesküvés, a vártás felkiáltása, a fölzendülők haragos szava, a befejező elmélkedés mind annak nyilvánulása, bizonyossága. A költemény (mint párja: az *Esztergom megvétele* is) nyomban az esemény befejezte után készült. Csajághy János várparancsnok 1710. január 12-én kelt levelében tudatván Bercsényivel a történeteket, ezt veti utána: »Minémő verseket fundáltak itten Ocskairul, íme alázatosan includáltam Excellenciádnak, pro curiositate«. S így menekült meg a remek költemény az elpusztulástól.

Érsekújvár a kurucoknak főerőssége s a felvidéki hadműveletek középpontja volt. Őrsége a vitézlő rend legjavához tartozott, mely az egész országban elhíresült az Ocskai elfogásához hasonló merész »portázásai«-ért s általában vitézi erényeiért. »Rekkenő hév nyárban, Zordon tél havában«, éjjelnappal étlen-szomjan serénykednek a német űzésében; lesben állva, nyílt csatában mint sólymok repülnek a vezér vagy a trombita szavára. Pozsonytól Esztergomig mindenki retteg tőlük, sok német tábornokot megszaszaltanak, Stahremberg Miksa császári vezért pedig egy vakmerő kirándulásakor foglyul ejtik saját táborában. Ennyi jelességért méltán kívánja az *Ujváriak dicséretinek* (1710.) szerzője, hogy minden jóval bővelkedve tartsa meg

Gróf Bercsényi Miklósné, Csáky Krisztina.

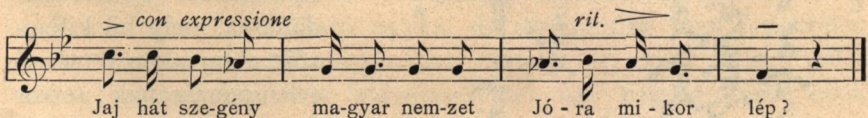
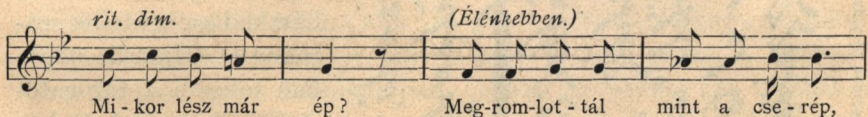
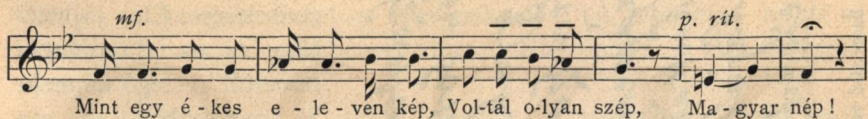
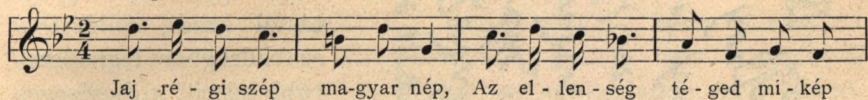
őket a magyarok Istene! A költeménynek versformája, hangja nagyon emlékeztet Balassi Bálint *Végek dicséretire*; de a tartalom élénk változatosságában s az előadás könnyedségében sem méltatlan követője a mesternek, ki a XVII. század folyamán még mindig a legolvasottabb költő.

Az újvári kurucok dicsősége azonban már nem sokáig tartott. A Dunántúl 1709-ben — mint egyik bujdosó-ének kezdi — *Német sas vert fészket*, a régi jó vezérek közül Bottyán elhúnyt, Balogh Ádám, továbbá Fodor László, Hellepront, Fekete István s más főtisztek rab-ságba estek, egymás után hódoltak meg a várak, az 1710-iki év őszén elveszett Érsekújvár is, s ezzel végkép hanyatlásnak indul a kurucok ügye. A *Kurucokrul való* labanc gúnydal nagy kárörömmel gyönyörködik e pusztulásban. Felidézi a Kőszegen, Szombathelyen, Sümegen átélt víg napokat, felsorolja a nyalka kurucság minden díszét: szép fegyvereit, csinos öltözetét, hogy annál szembeszökőbbé tegye a bujdosók nyomorát, melyet sok garázdaságaikért mért rájuk az Isten. A gúny érzékeny tüzúrsaival írt költemény, refrainjéről, *Nyalka kuruc* cím alatt vált ismertté; elterjedtségét eléggé bizonyítja sokféle változata.

Ismét megkezdődik a bujdosás. A szétzüllött csapatok a Bakony sárguló erdeiben keresnek menedéket, s a régi bús énekek mellett vigasztalják egymást; az épségben maradt hadak Ung és Bereg felé húzódnak s onnét sóhajtoznak vissza a »Bakony aljára, Ság mezejére« s erősen hiszik, hogy »Urak leszünk még Dunántúl!« Ez a remény azonban mindinkább fogyott; a német seregek mindenütt nyomukban jártak s már a felvidéki határszélekre szorították a fölkelőket. Az üldözés elől csak a kibujdosásban volt menekvés. Kiment már Rákóczi is, távoztát két ének is kesergi: a *Rákóczi kesergője* és a *Kibujdosó Rákóczi imája*, amaz politikai vonatkozások, emez az Istenbe vetett hit nyugalmanak nem erőtlen kifejezése; de mindkettőnél költőibb: a *Keserves bujdosás* című s az *Édes hazám, szánjad válásom* kezdetű, melyben a bizonytalan sorsra, idegen országba induló kuruc vitéz a bujdosás keserveiért csak egy enyhítő könnyet kér a hazától.

De nem volt irigylendőbb az itthon maradtak sorsa sem, főkép a béke megkötéseig. A győzők dölyfössége nem kímélte sem a bűnöst, sem az ártatlant. A régi idők minden nyomora felújulni látszott. Ez a

Tempo rubato. Siralmasan.

A Rákóczi-nóta. (Káldy Gyula átiratában.)

hangulat, ez a nemzeti fájdalom teremtette e korszak leghíresebbé vált forradalmi énekét, mely *Rákóczi-nóta*, *Rákóczi siralma*, *Cantus Hungarorum*, *Luctus Hungariae* stb. címek alatt a legkülönbébb válto-

zatban, írva s énekelve, több mint egy századig élt s máig sem esett ki emlékezetünkől. *Jaj régi szép magyar nép!* sóhaj-tással kezdi, felidézi a szabadságharc legnépszerűbb hőseit, a dicsőséges napokat, hogy tőlük, belőlük merítsen erőt a rút ellenség pusztításainak, az inségnek, nyomornak elviselésére. Éles jajkiáltása ez az elnyomatás rémeitől rettegő népnek. S amennyiben »a sas körme között« még sokáig »fonnyadt« a régi szép magyar nép: ez volt vigasztalója, titkos fo-háskodása egy teljes szá-zadon át. Hatását nagyban fokozta a tárogató-síp mellett énekelt bús dallama, mely hű kifeje-zője a tartalom remény-telen panaszának; »e kor legmeghatóbb, legszebb zenei terméke«, mely azért is nevezetes, »mert magyar népdalaink közt az egyedüli, melynek

*Levendé magában kímében forgando,
 Birtokában kúsim, sóha nem alando,
 Kucsa forrása gyakranban f... chálóndo
 minden négyben helyes vátó zando.
 Es Jenki ne Birtok seppendegél eho?
 mert hasondó kútrák mindólo "vög hó?
 ki hogy mikad hajóll káma el tórásho?
 ugy kéz ad Levendé vátó zando néh hó?*

dallama minden ismétlés nélkül 16 sorból álló strófára van végig komponálva». (Káldy Gyula.) Ez és az *Őszi harmat után* melódiája nyomódott be legmélyebben a nép emlékezetébe, úgy hogy az 1790-iki nemzeti felbuzdulás idején Nagyváradon, Sárospatakon a tárogató hangjai mellett ezeket énekelték. Rég bemohosodott sírok hőseiről idéztek fel kísérteties emlékeket, s ezek még ily későn is roppant lelkesedést keltettek. A *Rákóczi-induló* azonban nem közvetlenül ezen alapult, hanem egy külön fejlődött trombitariadón, mely szintén többféle változatban terjedt el, de szöveg nélkül. Ennek dallamaiból készítette később 1809-ben *Scholl Miklós* katonai karmester a világhírűvé váló *indulót*, melyben a múlt dicsőségén merengő méla borongás kitűnő jellemzetességgel olvad össze a harcias tüzzel, lelkesítő hévvel; a magyar hazafias érzelmeknek e hű kifejezése miatt az *induló* csakhamar háttérbe szorította, elfelejtette a régi *Rákóczi-nótát* is.

A *Rákóczi-nóta* és *induló* hozták legmesszebb, szállították reánk, késő maradékokra a régi szabadságharcok szellemét. De nem ez az egyedüli emlék. A béke megkötésével véget ért a harc, de dicsősége tovább munkált s messze beragyogta a következő évtizedeket. Nemcsak a bujdosók, az itthon maradtak sem menekülhetnek hatása alól: megírják történetét vagy legalább följegyzik egyes eseményeit. Így *Csersei Mihály* prózai s *Dálnoki Veres Gerzson* verses krónikájában. (1722.) Ez utóbbi két részből s összesen 255 versszakból áll. A tanulatlan szerző elfogult ítélete miatt csak óvatosan használható ugyan, de történetileg nem érdektelen forrás, mert — miként előszavában mondja — »mint látta, tudta, mások igaz relatiójok is hozzájárulván: úgy hagyta írásba örök emlékezetre«; de mint költemény, ha itt-ott akadnak is benne hangzatosabb sorok, egészben nem emelkedik felül a régi krónikás-énekek színvonalán. Maga megvallja, hogy »soha is csak rudimentáit is nem tanulta« a versírásnak.

A változatos idő, a rohamosan átalakuló társadalom is élénk emlékezetben tartja, sőt visszakívántatja a régi jó magyar világot, melynek utolsó s egyszersmind legszebb szaka a Rákóczi évtizede volt. Ez az újításokkal, változásokkal való elégtelenség iratja meg *Apor*

A magyarok utcája Rodostóban.

Péterrel a Metamorphosist s ezzel foglalkozik több versében báró *Palocsay György* egykori kuruc tábornok is. Mint műkedvelő költő, már kora ifjúságában irogatott verseket ; résztvett a spanyol örökösödési háborúban s itt kapott sebei miatt később is szenvedvén, 1707-ben már mint kuruc ezredes, írta »hol kínban, hol búban« a *Szerencse magában szüntelen forgandó* kezdetű költeményét, melyben a magyar

hadaknak a neustadti harcban részvételét s a híres Csonka bégnek rabságba esését beszéli el hosszan, krónikás modorban. Buzgó részt vett a szabadságharcban, vakmerőségével többször kitűnt s csak jóval a béke megkötése után, Munkácson tette le fegyverét. Aztán nőül vette Bottyán tábornok ifjú özvegyét: gróf Forgách Juliannát, kihez már korábban is intézett verseket, haza vonult Palocsavárába s ott még sok alkalmi verset írt. Legterjedelmesebb a Desöffy Péter ellen írott, ki elkobzott javainak gondviselésére volt kirendelve, s korfestő részleteinél fogva legérdekesebb az *Új üdö, új világ* kezdetű, melyben gúnyosan sorolja fel a németességgel beáradt »najmódit« a viseletben, étkezésben, szokásokban stb., s azzal a sóhajtással végzi: »Adja Isten azért, hogy ez a sok újság forduljon hasznunkra«.

Az elégtelenségbe belecsendül néha egy-egy érzelmes hang is, mint a *Sírva írt levelem* kezdetű gyönyörű dal, valamelyik bujdosónak inségében-nyomorában haza küldött sóhaja; ilyen: *A bujdosó Rákóczi* s *Mikes Kelemen* megható *Rodostói éneke* is. A bujdosók lelke hazajár vigasztalásért, az itthon maradtaké viszont ott borong a Márvány-tenger körül sokáig — szinte napjainkig. Ez a kapocs: a hazaszeretet s a szabadsághősök emlékének tisztelete köti össze a nemzet testéről leszakadtakat a hazában küzködőkkel. Koronkint, borús napjainkban legnagyobb költőink idézik fel emléköket, elmerengve dicső küzdelmeiken, vagy lelkesedést tanítva nemes példájokon. Vörösmarty *Mikes búja*, Petöfi *Rákóczi*ja, Arany *Rákóczinéja*, *Rodostói temetője*, Lévay *Mikese* mind e kegyeletes emlékezések szüleményei. A kuruc világ egykorú emlékeiből sokat átvett és korunkra szállított a népköltészet is. De élénk érdeklődést mutat a régi hősök emléke s a kuruc érzelmvilág iránt az egész nemzet is. Pár évvel ezelőtt *Káldy Gyula* a régi kuruc dallamokat gyűjtötte össze, s előadásukkal az egész hazában szokatlan lelkesedést keltett; *Endrödi Sándort* pedig annyira megihlette a költői maradványok varázsa, hogy *Kuruc dalok* cím alatt (1897.) egész kötet költeményt írt, újra

költve, stilizálva a régi töredékeket s újakat írva a régiek szellemében, s olyan tetszést aratva, hogy félév alatt újabb kiadása vált szükségessé.

Valóban, a közszellemnek e fogékonysága is eléggé bizonyítja, hogy ama nemzeti küzdelmek emléke nagyon mélyen bevésődött a magyar nép lelkébe, s hogy a költői és zenei emlékeikben lüktető szellem áthatotta egész nemzeti köztudatunkat !

Kuruc kard és tárogató.

OSZK

Osztályvezető: Kőrösi

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

17

